

PRESONERS A Cerdanya el 1939

anem

MARC PONT FITÓ

PRESONERS A Cerdanya EL 1939

**LA RETIRADA REPUBLICANA,
ELS CAMPS FRANCESOS I EL CAMP
DE CONCENTRACIÓ DE PUIGCERDÀ**

PRÒLEG DE QUERALT SOLÉ

anem
EDITORS

anem CRONOS 15

Presoners a Cerdanya el 1939

© Marc Pont Fitó

© Del pròleg: Queralt Solé

© De les fotografies: Els respectius autors

© D'aquesta edició:

Anem Editors, Montellà-Encamp, febrer del 2026

Edició, disseny i maquetació: Oliver Vergés Pons

Correcció i revisió: MCM

www.anemeditors.com · contacte@anemeditors.com · @anemeditors

DL AND.6-2026

ISBN 978-84-18865-61-9 (Anem Editors, SL)

ISBN 978-99920-84-01-4 (Anem Editors, SL)

Imprès a GoPrinters (la Seu d'Urgell)

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb el suport
de l'Ajuntament de Puigcerdà i de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya

**Ajuntament de
Puigcerdà**

**Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura**
Arxiu Comarcal de la Cerdanya

Tots els drets reservats. Sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, queden prohibides les reproduccions totals o parcials d'aquesta obra a través de qualsevol procediment. Dirigiu-vos al CEDRO <www.cedro.org> si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals d'algun fragment d'aquesta obra o per a qualsevol ús similar.

Aquesta investigació neix d'una inquietud personal i d'un deure col·lectiu: recuperar la memòria dels qui van ser silenciats, expulsats o internats. Massa sovint, els camps de concentració, tant franquistes com francesos, i especialment els que es van ubicar en espais de frontera com la Cerdanya, han quedat relegats a peu de pàgina, com si es tractés d'un episodi menor. Però no ho és. És aquí, a tocar nostre, en el mateix terra que trepitgem avui, on homes i dones van patir la derrota, l'exili i l'inici d'un procés de reclusió considerablement extens. Ens cal conèixer per comprendre, i comprendre per no repetir. A totes les persones que van travessar la frontera amb l'esperança intacta. A totes les que van ser tancades injustament.

SUMARI

PRÒLEG	11
AGRAÏMENTS	15
INTRODUCCIÓ	17
El procés de recerca	20
La fi de la guerra a Catalunya	25
ELS ÚLTIMS DIES DE LA Cerdanya REPUBLICANA	29
Els darrers bombardejos	29
Hospitals militars en retirada	31
Camps de treball republicans en retirada	38
La resistència republicana a la Cerdanya i l'entrada de tropes franquistes	39
QUÈ SÓN ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ?	55
Control social i creació d'un nou ciutadà	56
RETIRADA I CONCENTRACIÓ A FRANÇA	59
L'internament francès	59
La retirada i la concentració a la Cerdanya francesa	62
<i>Localització dels camps</i>	72
—La Guingueta d'Ix	73
—La Tor de Querol	76
—Oceja	80
—Càldegues	82
<i>Periodització i quantificació</i>	85
<i>El dia a dia als camps de concentració</i>	87
EL CAMP DE CONCENTRACIÓ FRANQUISTA DE PUIGCERDÀ	95
Els camps de concentració franquistes	95
El camp de Puigcerdà	105

<i>Localització del camp</i>	105
—La torre abans de la fi de la guerra	110
—La torre a partir del 1942	112
<i>Periodització, etapes i funcionament</i>	113
—Primera etapa: Camp d'Evacuació de Presoners de Guerra de Puigcerdà	115
—Segona etapa: Dipòsit de Recepció de Presoners de Puigcerdà	118
—Tercera etapa: Comissió Receptora de Presoners de Puigcerdà	120
—Quantificació de reclusos i duració de l'estada	121
—Entrada i sortida del camp: procedència i destinació dels reclusos	126
—El dia a dia	130
—Casos particulars	132
El cas del cerdà Albert Laguarda Maurell	134
—Els comandaments	139
—El cost dels presoners	141
<i>I després del pas per Puigcerdà?</i>	144
CONCLUSIONS	147
ANNEXOS	153
BIBLIOGRAFIA I FONTS CONSULTADES	183
Llibres	183
Articles	185
Llocs web	186
Entrevistes	187
Arxius	188

PRÒLEG

No se sap mai prou, ni es coneix mai suficientment. Respecte a qualsevol cosa. I amb la història encara s'ha de tenir més assumit aquest fet, perquè *a priori* pot semblar que no és així. Perquè la història no només són dates i fets, també és conèixer i interpretar com s'arriba a aquests fets, i les interpretacions poden ser tantes i poden anar variant tant al llarg dels anys! És part de la seva màgia, del seu atractiu, ser conscients que la interpretació històrica és dinàmica i que també varia en funció de les preguntes que ens fem.

I un dia s'apropa una persona amb noves preguntes i, de cop, s'obre un nou món de possibilitats d'anàlisi històrica. Com en Marc Pont, que va preguntar-se on era el camp de concentració de Puigcerdà que s'esmentava a certs llibres, i va constatar que se'n desconeixia la ubicació. I es va posar a investigar. I va llegir amb fruïció, i va buidar llibres, va anar a arxius (des de Puigcerdà, passant per Barcelona, Segòvia, Guadalajara, Madrid i arribant a Perpinyà), i va fer encara més: va penjar cartells per tota la vila en què buscava testimonis, demanava que contactessin amb ell els qui poguessin tenir alguna informació. I, sorprenentment, el van trucar. Encara hi ha persones que recorden o que tenen present el que els van explicar respecte a una torre del llac on s'havien tancat homes després de la guerra. Records que afloren per poc que se'ls reclami; només cal sacsejar una mica la memòria, inclús a vegades amb uns cartells penjats al carrer, perquè la gent expliqui tot de coses, conscient de la importància que té en el present conèixer tant com es pugui el passat més recent.

En Marc no en va tenir prou, al contrari, tenia més preguntes. Què passava amb els milers d'homes, sobretot soldats, a l'altre costat de la línia de frontera que divideix la Cerdanya en dos? També es coneixia que hi havia hagut camps de refugiats al costat francès, i en el cas d'algun, com el de la Tor de Querol, inclús se'n sabia la ubicació, però majoritàriament se n'ignorava la història. I un treball que *a priori* podia semblar molt localitzat a Puigcerdà es va internacionalitzar en estudiar globalment un moment clau d'una comarca que des del Tractat dels Pirineus del 1659 ha conviscut amb una línia que actualment ens hem d'imaginar, però que alhora manté tota la identitat i la força per canviar la vida de les persones, com va passar el 1939.

S'ha investigat i escrit molt respecte dels camps de concentració franquistes i els de refugiats francesos i, malgrat tot, noves mirades i preguntes fan que es continuïn recopilant més dades i es puguin fer noves interpretacions. En Marc Pont se suma amb la seva investigació a les línies de treball existents sobre violència i repressió, però també s'afegeix a una que està adquirint en els darrers anys força entitat, com és l'estudi de l'espionatge. És per la tasca portada a terme per part dels espies franquistes, i les fotografies que van fer dels camps francesos, que en Marc ha pogut documentar al detall com eren i on s'ubicaven, així com obtenir certa informació de com funcionaven. I del camp de Puigcerdà, del qual inicialment no es coneixia gairebé res, ara en presenta una radiografia completa. Ara podem saber on es va radicar i quin va ser el seu funcionament fins que es va clausurar, a finals de l'any 1941. Gairebé tres anys de presència a la vila. I també podem saber el nombre d'internats que va tenir, d'on venien i on eren enviats, així com les identitats dels responsables del camp i les dels que hi van ser tancats, o els costos econòmics que va suposar el camp en si mateix. Un record difús del centre que encara era present i al qual la investigació històrica rigorosa d'en Marc ha donat cos i ha respost tantes preguntes.

Destaca de la investigació la voluntat interdisciplinària i voler portar la història fins al present, entrant al camp de la memòria. Hi participa, segur, el fet que sigui cerdà, volent obtenir respos-

tes que tenen a veure amb la proximitat de l'objecte d'estudi, tant territorialment com socialment. La documentació li parla d'uns prats, d'uns indrets a prop d'una torre o bé a prop d'una estació de tren, d'una carretera... Un paisatge que malgrat que ha variat des de l'any 1939 encara es pot identificar i per tant situar-hi els camps que tant ha estudiat documentalment. La visibilitat sobre el terreny del que hi va succeir en la immediata postguerra, junt amb les fotografies antigues i les actuals, permet fixar la localització exacta dels camps a cada costat de la frontera i corroborar com el seu record s'ha anat esvaint en la majoria dels casos. Alhora, en Marc va tenir interès a investigar si hi havia hagut cerdans internats al camp de concentració de Puigcerdà i, en confirmar-se, va seguir-ne el rastre familiar, i així ha pogut reconstruir la història d'algun d'ells fins al segle XXI.

Els camps de concentració cerdans, tant els franquistes com els francesos, i totes les persones que hi van ser recloses encara havien de ser coneguts. Faltava que algú fes les preguntes corresponents i es posés a investigar. En Marc Pont les ha fet i el resultat és aquest llibre, que mostra el que ja se sabia, però sobretot el que era del tot desconegut fins ara.

QUERALT SOLÉ

Universitat de Barcelona

AGRAÏMENTS

En aquest camí evidentment no he estat sol. Vull expressar el meu agraïment més sincer a totes les persones que m'han acompanyat, ajudat i inspirat. En primer lloc, a la meva família, que sempre ha estat el suport, la intendència i l'escalf en tots els projectes. Familiars, amics i còmplices de recerca, que m'heu aguantat cada dia, gràcies per escoltar-me i interessar-vos pel treball. Gràcies, padrina, papa, mama, Anna, Maria, Pau, Anna, Rita, Núria, Daniel i tants altres.

Gràcies a la Queralt Solé, per guiar-me i acompanyar-me i, sobretot, per ser un referent. Igualment, companys com Pol Sanz o Xavier Bazan, disposats a compartir coneixements i troballes, demostren que col·laborant entre investigadors tots podem veure-hi més lluny.

Voldria fer una menció especial a Salvador Vigo, Martí Solé i Pere Secases, pioners en la historiografia comarcal i persones clau per a aquesta investigació, així com a l'Enric Quílez. També vull agrair la col·laboració del personal dels arxius que m'han facilitat l'accés a fonts essencials per a la recerca, i que m'han guiat i aconsellat com ningú. Especialment, l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya, arxius militars, l'Arxiu Departamental de Perpinyà i personal d'ajuntaments de l'Alta i la Baixa Cerdanya i el Consell Comarcal. Erola, Eugeni, M. Àngels, Rafael, Henar, Víctor, Julia, Javier, Ruben i Gerard, Anna i Carme, entre molts d'altres, merci per tot!

El meu reconeixement també a autors com Jean-Louis Blanchon, Javier Rodrigo, Josep Calvet, Josep Clara, Aram Monfort, Josep Maria Solé, Laia Arañó, Carles Hervàs i tants d'altres.

Als que m'heu atès personalment i als que heu deixat llegat escrit obrint camí perquè els que venim darrere avui puguem aprofundir en aquests espais amb rigor i responsabilitat.

Finalment, a tots els testimonis i coneixedors de records i vivències personals que us heu prestat a explicar-me detalls i petites peces d'un gran trencaclosques. Artur Solà, Maria Lluch, Quimet Palau, Joan Pous, Miquel Coll, Jordi Finestres, Ventura Altarriba, Gemma Caballer, Jordi Forment, família Viayna i família Tallaferro, Martí Solé, Josep M. Querol, Josep i Marisol Viayna, Maria Pubill i Cinto Rosell i molts altres. També a Ràdio Puigcerdà i a Pànxing Cerdanya per difondre la meva investigació i ajudar-me a sumar petits granets de sorra.

Gràcies a tothom, sense excepcions ni diferències; el treball és col·lectiu.

INTRODUCCIÓ

Els darrers mesos de la Guerra Civil Espanyola van desencadenar un dels èxodes més massius de la història contemporània de Catalunya i d'Espanya: centenars de milers de persones, fugint de la repressió franquista, van travessar la frontera dels Pirineus per cercar refugi en territori francès. Entre les múltiples vies d'escapament, la frontera cerdana, que divideix l'Alta i la Baixa Cerdanya, va esdevenir un pas clau per a milers de refugiats. Tot i això, l'arribada a França no significava la llibertat. Per a molts, va ser només l'inici d'un llarg i dur periple que culminaria en els camps de concentració francesos, on es vulnerarien drets fonamentals sota condicions inhumanes. D'altres, en molts casos perquè no veien un futur viable en territori francès, decideixen emprendre el camí de retorn cap a l'Espanya de Franco, on seran també víctimes d'un exemplaritzant sistema concentracionari del règim franquista. En ambdós casos la privació de llibertat serà l'element central, al costat de treballs forçats als batallons de treballadors franquistes o als grups de treballadors estrangers francesos.

La frontera cerdana va tenir un paper clau a escala internacional entre 1939 i 1941 com a primer escenari d'aquest recorregut per camps de concentració a banda i banda de la línia divisòria. Fixar l'atenció en els camps establerts tant a l'Alta com a la Baixa Cerdanya permet comprendre millor com s'articulà la repressió i el control dels republicans en aquest espai de trànsit, frontera i incertesa. A través de fonts documentals, testimonis orals i revisió bibliogràfica es reconstrueix aquesta primera realitat concentracionària, sovint encara desconeguda, però fonamental per

entendre les conseqüències humanes de la derrota republicana i la política d'internament francesa i franquista, ja més àmpliament explicada per la historiografia.

El llibre tracta de dos temes pràcticament inèdits: la retirada i centres d'internament a l'Alta Cerdanya, i el camp de concentració franquista de Puigcerdà. En ambdós casos, són institucions d'internament provisionals que sovint passen desapercebudes, però que prenen una rellevància important per entendre el conjunt dels dos sistemes concentracionaris. A la vegada, comparteixen trets característics basats en la improvisació, la incertesa i l'acumulació de gent, i sobretot converteixen la frontera en un gran mur divisor i clau en la presa de decisions de futur per als que fugen d'un present colpidor. En aquest sentit, comprendre la primera peça d'un gran engranatge de repressió i internament és fonamental per conèixer l'engrenatge complet, ja que en aquest primer estadi es lliurava el futur de molts homes que havien perdut la guerra.

El cas del camp de concentració de Puigcerdà, pel seu caràcter fronterer, adquireix una importància singular dins d'aquesta xarxa de control. Situat en un punt estratègic dels Pirineus, va esdevenir un lloc de pas, però també de retenció i classificació de persones que decideixen retornar a Espanya, en molts casos convençudes per una propaganda franquista que prometia pietat i perdó. La seva funció no es pot analitzar de manera aïllada, sinó com a peça d'un sistema transfronterer que unia els mecanismes repressius del règim franquista i de l'Administració francesa de l'època. Aquesta última necessitava gestionar la gran quantitat de refugiats que arribaven al territori i una de les possibilitats era que tornessin a Espanya. D'aquesta manera, la propaganda franquista en pro del retorn en la immediatesa de l'encreuament a França és cabdal.

És important ampliar el coneixement dels camps de concentració franquistes. En els darrers anys la recerca entorn d'aquestes instal·lacions ha anat en augment, però es tracta d'un àmbit d'estudi especialment recent.¹

1. Vegeu RODRIGO, J. *Cautivos. Campos de concentración en la España franquista, 1936-1947*. Barcelona: Crítica, 2005; HERNÁNDEZ, C. *Los campos de*

L'aproximació a aquests centres des d'una perspectiva local ajuda a clarificar conceptes i tipologies d'equipaments de reclusió, donat que en el cas de Puigcerdà, primer estadi del sistema franquista, el camp adquirirà diverses denominacions i funcions que no es presenten prou clares ni definides en obres generals i que són clau per entendre la complexitat del sistema. El funcionament era tan particular i caracteritzat per la improvisació que per escriure la història global dels equipaments d'internament franquistes cal entendre primer els casos particulars i locals.

A banda d'explicar els fets històrics concrets, aquesta investigació neix amb una voluntat clara d'apropar a tothom la història global a partir de la local. Posar la lupa sobre la Cerdanya permet no només entendre millor el nostre passat local, sinó també dialogar amb la història europea del segle xx. Més concretament, en el cas de l'objecte d'estudi d'aquesta investigació, es constata com és totalment desconegut a la comarca, cosa que fa encara més evident la necessitat de la recerca i la divulgació sobre aquests fets històrics. Es presenta, doncs, com un treball amb doble intencionalitat, de recerca i de divulgació. És important que els mateixos historiadors i investigadors socials difonguem els resultats de la recerca, sense simplificacions causals, vaguetats o excessives complicacions tècniques.² D'aquesta manera, per tant, el treball vol ser també l'altaveu d'uns esdeveniments històrics encara desconeguts i sobre els quals planen moltes incògnites.

La recerca també parteix de la convicció que la Cerdanya és una unitat històrica i geogràfica que, malgrat la divisió administrativa

concentración de Franco: Sometimiento, torturas y muerte tras las alambradas. Barcelona: Ediciones B, 2019; MONFORT, A. «Los campos de concentración franquistas y su funcionamiento en Cataluña», a: *Hispania. Revista Española de Historia*, vol. 69, núm. 231 (gener-abril 2009). Els principals autors coincideixen en la falta de literatura historiogràfica en aquest sentit quan ells s'inicien en la recerca, també en l'àmbit local. Concretament, Monfort fa referència a la necessitat d'estudis sobre el sistema concentracionari franquista local.

2. DOMÍNGUEZ, M.; MATEU, A. «Estratègies periodístiques per a la difusió de la ciència: de l'article científic al divulgatiu», a: *Quaderns de filologia. Estudis lingüístics*, núm. 17 (2012).

entre l'Alta i la Baixa, funciona com un territori interdependent. L'establiment de la frontera entre França i Espanya al segle XVII, a conseqüència del Tractat dels Pirineus, no pot ocultar les múltiples formes de continuïtat que s'han mantingut al llarg del temps: familiars, socials, econòmiques i culturals. En el context específic d'aquest estudi, la frontera cerdana no és només una línia política, sinó també un espai de pas, de control i d'interacció. El que ocorre a una banda, sigui l'arribada de refugiats o l'establiment d'un camp de concentració, té repercussions immediates en l'altra. Per això, és fonamental abordar aquest tema amb una mirada que superi els límits estatals.

Finalment, la investigació pretén ser una eina de recerca per a futurs investigadors que fixin la mirada en la zona fronterera de la Cerdanya. No solament en l'àmbit historiogràfic, sinó també per a totes les persones que encara ara ressegueixen el fil de familiars als quals perden la pista durant la Guerra Civil o després. Sobretot la recerca que fa referència al camp de Puigcerdà pot permetre localitzar persones que fugen a França i que puguin retornar uns mesos més tard, i que deixin empremta en aquest centre.

EL PROCÉS DE RECERCA

Aquest llibre és un estudi que combina l'anàlisi de fonts documentals, orals i bibliogràfiques que fan possible situar els esdeveniments locals dins el marc més ampli de la repressió franquista, l'exili republicà i les polítiques d'internament al sud de França.

Les fonts principals emprades han estat documentació arxivística procedent de diversos arxius, com l'Arxiu Comarcal de Cerdanya, els Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, arxius militars o municipals, així com testimonis orals i escrits en forma de memòries. Aquest corpus documental s'ha contextualitzat amb una selecció de bibliografia especialitzada, entre la qual destaquen els treballs de Javier Rodrigo, Josep Calvet, Josep Clara o Aram Monfort, entre d'altres.

La recerca s'ha dissenyat per ser metodològicament transparent i reproducible, d'acord amb els criteris bàsics del mètode científic. Això implica que totes les fonts utilitzades, així com els criteris de selecció i interpretació, són clarament exposats, per tal que altres investigadors puguin verificar, contrastar o ampliar els resultats obtinguts.

La investigació s'inicia amb la sorpresa de l'aparició d'un camp de concentració a Puigcerdà al llibre ja esmentat de Javier Rodrigo.³ Indagant en aquesta qüestió, les publicacions i recursos web de Carlos Hernández corroboren la informació. Un primer tempteig amb la directora de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya (ACCE) evidencia la falta de documentació relativa a aquest centre de reclusió de Puigcerdà. Gràcies a una conversa amb l'historiador cerdà Salvador Vigo, sembla que al fons de correspondència de l'Ajuntament de Puigcerdà es conserva un únic document que també hi fa referència. Cap testimoni oral del poble consultat de forma informal no aporta novetats entorn del camp de Puigcerdà. En aquest moment comença una recerca en profunditat de fonts bibliogràfiques que puguin ampliar la informació existent. A través d'una conversa amb la tècnica de l'Arxiu General Militar d'Àvila (AGMA), s'accedeix a un fons conservat al Centre Documental de la Memòria Històrica (CDMH), ubicat a Salamanca, relatiu als centres de concentració franquistes. Unes caixes del CDMH pertanyen al recinte de Puigcerdà.⁴

Aquest fons documental format per més de 150.000 pàgines de justificants i documents comptables enviats pels responsables de camps de concentració i batallons de treballadors al Tribunal de Comptes perquè els revisés es compon de llistes mensuals amb les altes i baixes dels presos, els dies de pagament acumulats i altra informació fiscal provinent de camps de concentració, dipòsits de presoners, hospitals i batallons de treballadors. És a

3. RODRIGO, J. *Cautivos...*, op. cit, p. 220.

4. Centre Documental de la Memòria Històrica (CDMH). Fons *Batallones de trabajadores y campos de concentración*. Camp de Puigcerdà, en caixes 38 i 41, signatura *incorporados 1645 i incorporados 1648*.

través d'aquesta font digitalitzada que es comença a dibuixar la reconstrucció de la història del camp de Puigcerdà.

El material del CDMH es mostra especialment ric donat que a partir de la informació que conté es pot establir la cronologia de funcionament i les diverses etapes, els comandaments del camp, les dates d'alta i baixa, el nom dels reclusos i la seva procedència i destinació, entre altres aspectes. Amb el buidatge de tota la informació aportada a una base de dades,⁵ cal complementar aquesta font documental amb d'altres.

Es visita l'Arxiu General Militar d'Àvila, el de Segòvia (AGMS) i el de Guadalajara (AGMG). Pel que fa al primer, s'espera trobar documentació genèrica relativa a la Inspecció de Camps de Concentració de Presoners (ICCP) que pugui contenir informació sobre el recinte de Puigcerdà. Després de consultar dos índexs descriptius, el de la «Inspecció» i el del punt d'accés «Camps de Concentració», la informació relativa al centre de Puigcerdà és totalment nul·la. En canvi, sí que s'hi custodia diversa documentació inèdita relativa al Servei d'Informació i Policia Militar (SIPM) en referència a l'espionatge franquista dels camps de concentració de l'altra banda de la frontera: la Guingueta d'Ix, la Tor de Querol i Ocejá. També serà rellevant de la recerca a Àvila el fons fotogràfic de l'SIPM, on es poden trobar diverses fotografies també inèdites d'aquestes instal·lacions.

Pel que fa a l'AGMS, s'hi localitzen els expedients personals dels oficials i sotsoficials que presentaran servei al camp de Puigcerdà. Amb aquesta informació es pretén confirmar o ampliar la cronologia dels extractes del CDMH.

A l'arxiu de Guadalajara es conserven els expedients personals dels reclusos que fan estada a camps de concentració i unitats disciplinàries de treball forçat franquistes.

Després de l'anàlisi de la base de dades proporcionada per la informació de Salamanca, s'estableixen diversos criteris per a l'estudi de casos individualitzats. Primerament, es farà una consulta

5. Vegeu a l'annex una relació de reclusos dels quals es té constància que passen pel camp de Puigcerdà.

prèvia al portal web «combatientes.es»⁶ i a continuació l'anàlisi d'expedients a l'AGMG. Per una banda, se selecciona, per fer-ne el seguiment, persones de les etapes per les quals passa el camp. També gent amb procedència diferent a França i destinació diferent a Reus, que són els més comuns. Igualment, s'escull algun cas de reclusos que passen molt més temps que la resta al centre, així com persones amb cognoms que podrien ser de la Cerdanya.⁷

També es creuarà la base de dades dels internats de Puigcerdà⁸ amb la Llista de reparació jurídica de víctimes del franquisme⁹ per poder accedir als procediments judicials militars a l'Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer (ATMTT) de Barcelona.

Un dels altres arxius militars que es consultaran és l'Arxiu Intermedi Militar Pirinenc, en el qual encara es manté documentació relativa a la Subinspecció de Batallons de Treballadors de la IV Regió Militar que pot ser d'utilitat per abordar-la conjuntament amb material d'altres arxius.

Es completa la recerca documental sobre Puigcerdà amb la consulta dels fons de l'Arxiu Comarcal de Cerdanya i del Govern Civil de Girona a l'Arxiu Històric de Girona (AHG). El primer, tot

6. «Buscador de la Guerra Civil española»: En línia a: <<https://buscar.combatientes.es/>> [Consulta: 11 gener 2025].

7. Es fa una selecció basada en el coneixement de l'investigador sobre aquests cognoms. És possible que puguin passar pel camp més persones de la comarca.

8. En tots els casos de creuament de noms i cognoms de reclusos, cal tenir en compte un cert marge d'error provinent d'errades ortogràfiques o de tecteig.

9. La Llista de reparació jurídica de víctimes del franquisme és una iniciativa impulsada per la Llei 11/2017, aprovada pel Parlament de Catalunya, que declara il·legals els tribunals militars franquistes que van operar a Catalunya entre 1938 i 1978. Aquesta llei anul·la totes les sentències i resolucions dictades per aquests tribunals en causes polítiques, i reconeix la vulneració del dret a un judici just que van patir milers de persones. L'Arxiu Nacional de Catalunya ha publicat una llista que inclou 66.590 persones físiques i quinze entitats que van ser sotmeses a procediments judicials militars durant la dictadura franquista. La llista proporciona informació detallada com el nom i els cognoms, el sexe, el tipus de procediment (consell de guerra, diligències prèvies o similars), el número de causa, les dates d'inici i resolució, la pena imposada, la commutació o l'indult, i si la persona va ser executada.

i la poca informació aparent, aporta detalls tangencials del camp de Puigcerdà en el fons de Transports Militars de l'Ajuntament, la correspondència 1939-1941 i les memòries personals dipositades a l'arxiu. En canvi, no presenten resultats les cerques al padró municipal, com sí que passarà en el cas de Figueres¹⁰ o les quintes de reclutament de Puigcerdà, on també hi podria haver hagut alguna informació relacionable amb el camp. En el cas del Govern Civil de Girona, és especialment rellevant, per exemple, en la localització del centre de Puigcerdà, en aportar documentació sobre la reconstrucció d'edificis després de la guerra.

Finalment, es visiten alguns arxius municipals cerdans, concretament els dels llocs de residència d'alguns reclusos del camp de Puigcerdà: Llívia i Guils.

En un altre vessant de la recerca, s'assisteix en dues ocasions als Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO) amb la voluntat de recollir informació sobre els camps de concentració de la Guingueta d'Ix, la Tor de Querol, Oceja i Càldegues, així com de la «Retirada». La documentació en aquest sentit també és molt escassa i es basa sobretot en comunicacions de la Prefectura referents a l'entrada de refugiats i informació que aborda el tema d'estudi de forma tangencial.

Amb la recerca documental ja iniciada i alguns dubtes resolts, es dona el tret de sortida a l'estudi de les fonts orals, que han estat sobretot les que han permès localitzar el camp de Puigcerdà. També han estat clau per ampliar la informació sobre els centres francesos, donada l'escassa documentació existent, basada en els informes de l'SIPM. Mitjançant trobades amb historiadors cerdans com Joan Pous, Salvador Vigo o Jean-Louis Blanchon, s'obté una imatge sobre l'estat de la historiografia local en aquesta temàtica. De les entrevistes amb gent gran de Puigcerdà, només en resultarà profitosa per a aquest estudi una de les tres efectuades.

Ni Maria Lluch ni Quim Palau, dues de les persones més grans de Puigcerdà, no han sentit a parlar d'un centre de reclusió al poble.

10. CLARA, J. «El camp de concentració de Figueres (1939-1942)», a: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 47 (2016), p. 485.

Sobre les entrevistes i memòries recollides per a l'estudi, un petit apunt metodològic: pel que fa a les primeres, atesa l'especificitat de la qüestió que s'aborda i la reduïda informació al respecte, no s'ofereix la transcripció completa de l'entrevista sinó que únicament se'n destaquen les citacions que fan referència a la matèria d'aquest estudi. Aquests fragments es transcriuen de manera fidel a l'expressió de l'entrevistat. Per altra banda, també es transcriuen literalment, respectant faltes d'ortografia i d'expressió, memòries i altres documents aportats en el cos del treball.

Alguns veïns de la zona i Miquel Coll, descendent dels propietaris de la finca on s'ubicava el camp, també seran clau per acabar de localitzar-lo.

En el cas dels recintes d'internament francesos, sobretot donen resultat les converses amb els ajuntaments de la Guingueta d'Ix i la Tor de Querol i alguna entrevista amb descendents de persones de la comarca que fugen i són recloses a França, així com les diverses trobades amb Jean-Louis Blanchon.

D'aquesta manera, la recerca entorn de la retirada i els camps de concentració a l'Alta Cerdanya es basa en la construcció d'un relat sintètic i estructurat a partir de publicacions existents i aportacions inèdites de noves fonts documentals extretes de l'AGMAV i de l'ACCE.

LA FI DE LA GUERRA A CATALUNYA

Nuestras fuerzas han alcanzado victoriosamente, en el día de hoy, todos los pasos de la frontera francesa desde Puigcerdá hasta Portbou. La guerra en Cataluña ha terminado.

Aquest va ser el comunicat emès pel bàndol insurgent el 10 de febrer de 1939, després d'una ofensiva que havia començat el 23 de desembre de 1938 i que va culminar amb la caiguda de Barcelona el 26 de gener de 1939. Posteriorment, les tropes franquistes van avançar cap al nord, van ocupar Figueres el 8 de febrer i van arribar a la frontera francesa el dia 9. El dia 10 de febrer ocupaven

Puigcerdà i els passos fronterers de la zona, com el pont Internacional de la Guingueta d'Ix.

No va ser, però, fins a l'11 de febrer que les tropes franquistes van poder arribar fins a Llívia per la seva singularitat geogràfica i política, regida pel Tractat dels Pirineus del 1659. Finalment, el 13 de febrer es presentaven al coll d'Ares.¹¹

L'ofensiva de Catalunya va durar cinquanta dies i va acabar amb l'ocupació total del territori. La caiguda del Principat va provocar un èxode massiu conegut com «la Retirada», en què milers de persones, civils i militars republicans, van travessar la frontera cap a França per escapar de la repressió franquista.

Aquest *parte de guerra* del 10 de febrer de 1939 marca la derrota definitiva de la República al nord-est de la península i deixa les forces republicanes aïllades al centre i al sud del país. Finalment, l'1 d'abril del mateix any l'exèrcit franquista aconsegueix controlar tot el territori nacional i es dona per finalitzada la contesa.

Tot i això, l'estat de guerra seguirà vigent fins al 1948 i la repressió franquista, la fam i la por seran la norma de manera accentuada durant la immediata postguerra a l'interior del país. Des de l'exterior, després d'una cruenta retirada massiva i un exili forçat, desenes de milers de republicans no tornarien mai més a l'Estat espanyol. Alguns seguiran lluitant en la resistència francesa, d'altres seran deportats a camps nazis o acabaran inclús combatent a la Segona Guerra Mundial.

La Guerra Civil Espanyola (1936-1939) va ser el resultat de profundes tensions socials, polítiques i econòmiques acumulades durant dècades. El conflicte va tenir un fort component ideològic i va atraure la implicació internacional, amb el suport de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista al bàndol franquista, i amb les Brigades Internacionals i el suport soviètic al bàndol republicà.

Amb la victòria franquista, es va iniciar una dictadura que es prolongaria fins a la mort de Franco el 1975. La postguerra va estar marcada per una repressió sistemàtica contra els vençuts, amb

11. ARAÑÓ, L. *El camp dels catalans. Agde en el sistema concentracionari francès (1939-1940)*. Catarroja: Afers, 2024.

milers d'execucions, empresonaments i depuracions. La vida quotidiana es va veure greument afectada per l'escassetat d'aliments, el racionament i la misèria. L'Estat va imposar un discurs oficial basat en la victòria, la unitat d'Espanya i el catolicisme més conservador, mentre que qualsevol expressió de dissidència era durament castigada.¹²

12. RIQUER, B.; CULLA, J. B. *Història de Catalunya*, vol. 7: *El franquisme i la transició democràtica (1939-1988)*. Barcelona: Edicions 62, 1989.